

Гайденко Ю. О.,

аспірант кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛОВА

Анотація. У статті розглядаються слово як інформаційний блок, що слугує сполучною ланкою між ідеальним процесом мислення та матеріальним процесом комунікації, інформаційний потенціал слова, механізм і фактори його формування.

Ключові слова: слово, інформація, комунікація, асоціативність, потенціал.

Постановка проблеми. Мова – це не лише універсальний засіб спілкування, спрямований на досягнення мети комунікації, а й засіб формування думки шляхом актуалізації її у слові та сполучення його з іншими словами. Видатний мовознавець О. Потебня визначав мову як інструмент творення системи людського сприйняття світу [12, с. 69], адже, виступаючи історично зумовленим і сформованим явищем, вона за допомогою сукупності комунікативно спрямованих центральних одиниць, слів, що володіють низкою конвенційних значень у парадигматиці та здатні експлікувати латентні значення в синтагматиці, слугує народною спадщиною, засобом вираження, узагальнення й передання набутих раніше знань про навколишню дійсність певної мовної спільноти, відображених у екстраполяційних потенціалах слів під час їх сполучення. Хоча здатність мови до творення та актуалізації думки в процесі культурного й духовного розвитку суспільства описувалася ще низкою мовознавців-класиків (Л. Блумфілд, В. фон Гумбольдт, О. Есперсен, М. Мюллер, О. Потебня, Ф. де Соссюр, Ч. Хоккет та ін.), це питання не втратило своєї актуальності й досліджується на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки (Л. Дас, І. Куркз, О. Соколов та ін.).

Актуалізація думки нерозривно пов'язана зі словом як центральною одиницею системи мови, а також вираженням словом понять, які є мовною репрезентацією процесу мислення, що інкорпоровано в їхню семантику. Зрозуміло, що для відображення фактів і явищ навколишньої дійсності, утілених у поняття, слово має володіти інформаційним навантаженням. Як об'єкт дихотомії мови та мовлення слово має здатність до багатоаспектного вираження інформації різного виду, що відбивається в його семантиці й безпосередньо залежить від його представлення в статичній (мові) чи динамічній (мовленні).

Мета статті – охарактеризувати механізм відображення словом інформації щодо явищ і фактів навколишньої дійсності; визначити ті складові слова, які утворюють його інформаційний потенціал і типи інформації, відображені семантикою слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого значення в актуалізації думки традиційно надають не лише слову як одиниці мовної системи, а слову як об'єкту мовленнєвої діяльності, тобто місцю слова в процесі комунікації. Поняття «комунікація» визначається багатоаспектно, що зумовлено всепроникним суспільним характером цього явища. У широкому сенсі термін «комунікація» окреслюють через призму характерних для неї ознак, відображених у логічній

процесуальній послідовності – «спілкування (взаємодія) – обмін (передання – прийом)», що визначено низкою дефініцій указанного терміна: 1) спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями; передання того чи іншого змісту від однієї свідомості (колективної або індивідуальної) до іншої за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях [14]; 2) смисловий аспект соціальної взаємодії [15, с. 201]; 3) цілеспрямований процес передання за допомогою мови (мовного коду) деякого мисленого змісту [3, с. 229]; 4) акт спілкування, зв'язок між двома або більше індивідами, оснований на взаєморозумінні; повідомлення інформації однією особою іншій або низці осіб [10]; 5) повідомлення, передання думок (переважно словесно, оскільки слово – це засіб комунікації) [4].

Однак центральним, ядровим, компонентом комунікації щодо вищезазначених притаманих їй функцій обміну, передання та приймання є інформація, яка втілюється в категорії змісту в мові й смислу в мовленні, що чітко визначено дефініціями цього поняття, наданими вченими сьогодення. Так, на думку Ф. Шаркова, термін «комунікація» має три основні інтерпретації. По-перше, комунікація подається як засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу, тобто як певна структура. По-друге, це спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією. По-третє, під комунікацією розуміють передання та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство і його компоненти [7, с. 8].

На центральності статусу інформації в комунікативному процесі акцентує увагу А. Геворкян, указуючи на те, що комунікація – це передання інформації, ідей, оцінок або емоцій від однієї людини (або групи) до іншої (або інших) переважно за допомогою символів; система, у якій здійснюється взаємодія, процес взаємодії та способи спілкування, що дають змогу створювати, передавати і приймати різноманітну інформацію; соціально зумовлений процес передання і сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування різними каналами за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо) [7, с. 8].

Фундаментальний характер у процесі комунікації інформації відображено в низці визначень останнього поняття деяких вітчизняних мовознавців. Згідно з С. Ожеговим, термін «інформація» визначається так: 1) повідомлення, що інформують про стан чого-небудь; 2) відомості про навколишній світ і процеси, що протікають у ньому і сприймаються людиною/спеціальними пристроями [9, с. 51]. Подібне визначення цього терміна наведено О. Прохоровим: «Інформація – це будь-які відомості й дані, що відображають властивості об'єктів у природних, соціальних, технічних системах і передаються звуковим, графічним або іншим способом без застосування або із застосуванням технічних засобів» [13].

Традиційно, термін «інформація» розглядають з погляду лінгвістичної та комунікативної теорій, підкреслюючи її

лінгвістичний і комунікативний аспекти. Інтерпретація обговорюваного поняття у двох взаємопов'язаних і взаємопроникних площинах є логічною з огляду на асиметричний дуалізм мовних знаків (термін С. Карцевського), що слугують основою комунікації й засобом передавання інформації, а також двоїстий характер їхньої будови.

Природи мовного знака, зокрема слова, і його дуальної будови у своїх працях торкалися В. фон Гумбольдт, І. Бодуен де Куртене, О. Потебня, Ф. де Соссюр та ін. Фундаментальні дослідження вищезазначеного питання в основоположних мовознавчих працях було продовжено в роботах сучасних учених: Е. Бакланової, І. Вихованця, В. Жирмунського, Е. Кузнєцової, О. Пляскової й ін.

Двоїста будова мовного знака, наявність у ньому плану змісту (значення) і плану вираження (форми) є яскравим прикладом дихотомії мови та мовлення, що призводить до дуальної експлікації мовними одиницями наявної в них інформації.

Із лінгвістичного погляду, інформація, що міститься у слові, виражається парадигматично: через систему усталених, конвенційних, явних значень, утворюючи його зміст, отже, корелюючи слово із системою мови та виступаючи усталеною, історично закріпленою за певним словом системою образів.

Із погляду комунікації, наявна у слові інформація співвідносна динамічній репрезентації мови, процесуальній актуалізації мовних одиниць, їхній сполучуваності з іншими лексичними одиницями системи мови, результатом взаємодії яких є маніфестація їхніх латентних, другорядних значень. Така взаємодія слів з іншими лексичними одиницями перетворює наявну в них інформацію на об'єкт мовлення, адже сума інформацій, наявна в кожному зі слів, у результаті їх сполучення утворює повідомлення з актуальним смислом.

Базовий характер інформації в комунікативному процесі, визначаючи мету комунікації, доводить Г. Почепцов, згідно з яким «комунікацією історично вважалося змушення співрозмовника до виконання тієї чи іншої дії ... саме заради цього реалізується передавання значень між двома різними автономними системами, якими є дві людини» [11, с. 16]. Отже, метою будь-якої комунікації є передавання значень, що вважаються мовним вираженням інформації, яка у процесі мовлення перетворюється в актуальний смисл і отримує форму повідомлення.

На інформаційній природі мови акцентує увагу Н. Мішанкіна, згідно з якою, з одного боку, мова – це засіб комунікації, код, що дає змогу передавати інформацію; з іншого – це ментальне інформаційне середовище, у межах якого можливий розвиток людської свідомості [9, с. 52], підкреслюючи тим самим, що мова – це не лише засіб акумуляції та передавання накопиченої мовною спільнотою інформації, а й засіб формування первинного інформаційного середовища людини.

Центральною комунікативною одиницею мови вважають слово, адже всі інші елементи мови існують або для слова й у слові (фонемі та морфемі), або завдяки йому (речення) [16, с. 151]. Двобічний характер слова як мовної одиниці надає можливість кваліфікувати його як найменшу мовну одиницю, самостійну за значенням і формою [6, с. 15], перетворюючи його на мінімальний інформаційний блок [9, с. 52].

Здатність слів виступати мінімальним мовним інформаційним фрагментом, мінімальним засобом відображення інформації навколишньої дійсності полягає в їх потенції слугувати мінімальним цілісним висловлюванням, як-от сло-

ва-вигуки. З іншого боку, володіючи достатньою семантикою для вираження значень самостійно, слова здатні сполучатися один із одним для формування повідомлень і передавання більш детальної, вичерпної інформації стосовно явищ об'єктивної навколишньої дійсності, відтак виступаючи (згідно з В. Варіною) мінімальною одиницею тексту [5, с. 153–154].

Слугуючи будівельним матеріалом тексту, його формальним та інформаційним наповненням, слово виражає як імпліцитні, так і експліцитні значення, що зумовлено його співвіднесенням зі значеннями інших оточуючих слів, які так само виступають як формально-інформаційні блоки. Формуючи цілісну однорідну інформаційну текстову єдність, слово, з одного боку, узгоджується з іншими її компонентами за формою та значенням, а з іншого – не втрачає низки притаманних йому диференційних ознак, як-от: номінативність, цільнооформленість, виокремлюваність, недвонаголосність тощо.

Здатність слова виступати номінативним, цільнооформленим інформаційним блоком у складі одиниць вищих мовних рівнів зумовлена глибинною будовою його лексичного значення, основою якого є асоціативність як універсальна інтегральна властивість. Погляди лінгвістів стосовно асоціативності різняться, що спричинює існування розбіжних, контрадикторних тверджень щодо її ролі у творенні інформаційного та комунікативного потенціалів слова.

З огляду на асиметричний дуалізм мовного знака, що призводить до існування між формою і значенням слова відношень типу «один до багатьох» або «багато до одного», тобто перетворює слово на синонімічну й полісемічну єдність, його лексичне значення розкривається не лише вертикально, у вигляді низки потенційно можливих значень, а й горизонтально, у вигляді конкретного, часто комплементарного значення, використання якого зумовлено лінійними зв'язками, що утворюються між словом та іншими лексичними одиницями в разі їх спільного використання.

Ю. Апресян, Н. Болотнова, Г. Приходько якості слова виступати комунікативною одиницею пов'язують із його семантикою, однак семантика слова має асоціативний характер, який зумовлено природою мови, що є знаряддям мислення. Слугуючи проміжним компонентом, сполучною ланкою між мисленням і мовою, слово для відображення явищ навколишньої дійсності спирається на закони асоціації (хоча асоціативний зв'язок між значенням слова та позначуваними поняттями може нівелюватися з бігом часу); саме тому номінативна функція слова, його здатність називати явища і предмети навколишньої дійсності інкорпорує асоціативність.

Асоціативність слугує передумовою частотності вживання слова, адже градація номінативних одиниць у лексиконі та вмотивованість їх уживання спричинюється асоціативними зв'язками між формою слова, його значенням і позначуваними явищем навколишньої дійсності. Саме асоціативність варто вважати основою цільнооформленості слів, єдності їхнього фонетичного, лексичного та смислового компонентів. Асоціативний характер мають граматичні категорії, притаманні слову; такі властивості, як експресивність, емотивність, образність, оцінність, також формуються на основі асоціативних відношень між словом і об'єктивною реальністю, утілюючись у комплементарних чи навіть факультативних компонентах щодо основних складових лексичного значення, які надають лексичному значенню слова додаткових відтінків і визначають його функціонально-стильову належність.

Отже, інформація про навколишню дійсність, утілена в слові, співвідноситься з його лексичним значенням (семантикою) на основі асоціативних зв'язків. Особливої уваги при цьому варто надати складовим лексичного значення слова, адже саме вони мають максимальний вплив на процеси створення і сприйняття мовного повідомлення, а отже, на процес кодування та декодування інформації.

Згідно з Н. Іщенко, лексичне значення слова являє собою складну структуру, що включає низку складових. Складність структури лексичного значення зумовлена складною структурою процесу номінації, а також складним і багатоаспектним характером мовної комунікації. Об'ємна комплексна будова лексичної семантики пов'язана, з одного боку, з особливостями відображальної діяльності людини, з іншого – із функціональною зорієнтованістю одиниць мови [8, с. 78]. Така складна структура лексичного значення слова є передумовою його комунікативного потенціалу, тобто «його готовності брати участь у спілкуванні в якості елемента висловлювання – носія певного «кванта» знання і прагматичного заряду» [1, с. 8].

Оскільки слово або висловлювання в процесі комунікації передає інформацію про предмет повідомлення, ставлення мовця до предмета повідомлення, а також про ситуації комунікації, лексичне значення слова включає вказівку на таке: 1) предмет, процес, явище, що позначаються; 2) ставлення до предмета, що позначається, з боку мовця; 3) загальний тип комунікативних ситуацій, у яких функціонує певне найменування [2, с. 44].

Відповідно, лексичне значення складається із предметної співвіднесеності, здатності слова використовуватися для позначення предметів і явищ об'єктивної дійсності, тобто із денотативного компонента; із поняттєво-семантичного (сигніфікативного) компонента, який означає поняттєву співвіднесеність імені, його здатність відображати відповідне поняття; із конотативного компонента, який визначається як емоційно-оцінний компонент лексичного значення; із прагматичного, що пов'язаний із указаними компонентами й надає денотативному змістові додаткову інформацію про учасників і умови комунікації. Прагматичний компонент слова або висловлювання розглядається як вивчення мови в реальних ситуаціях спілкування [2, с. 46]. При цьому кожен із компонентів лексичного значення характеризується унікальним, притаманним лише йому інформаційним наповненням, слугуючи експлікатором інформації конкретного виду. Оскільки денотативно-сигніфікативний компонент значення вважається найбільш видимим, очевидним шаром інформації, основу якого становить наочно-чуттєве сприйняття світу, що супроводжується його подальшим осмисленням і формуванням абстрактного поняття, Н. Мішанкіна співвідносить його з об'єктивною інформацією, пов'язаною зі сприйняттям і осмисленням навколишнього середовища [9, с. 53].

Суб'єктивна ж інформація з огляду на її природу виражається тими компонентами значення, що маніфестують особисте ставлення мовця до об'єкта мовлення та включають його прагматичну установку. Так, експресивну, оцінну, образну інформацію в слово інкорпують за допомогою конотативного компонента його значення, а в мовленні суб'єктивна інформація виявляється шляхом вибору тих мовних засобів, використання яких мовець вважає найбільш доцільними в конкретній мовній ситуації [9, с. 53].

Парадигматичні та синтагматичні зв'язки слова відображаються у власне лінгвістичній інформації, яка є складовою

конотативного блоку слова. У синтагматичній власне лінгвістичній інформації, наявній в слові, визначається його зв'язками з іншими значеннями мовних одиниць у словосполученні та реченні, а в парадигматичній – його позицією всередині синонімічного ряду [9, с. 53].

Висновки. Як центральна комунікативна одиниця системи мови слово не лише слугує засобом акумуляції та передавання інформації, а й бере участь у формуванні первинного інформаційного середовища людини. Процес номінації словом явищ навколишньої дійсності, тобто передавання інформації про них, базується на асоціативних зв'язках, які є невід'ємною частиною лексичного значення слова, забезпечують його цільнооформленість, категоріально-граматичну співвіднесеність і функціонально-стильову належність, визначаючи такі факультативні складові конотативного компонента слова, як експресивність, емотивність, образність і оцінність. Лексичне значення слова, що слугує накопичувачем інформації щодо явищ навколишньої об'єктивної дійсності, має складну структуру, кожен із компонентів якої співвідносний певному типові інформації: об'єктивна інформація відображається денотативно-сигніфікативним компонентом, суб'єктивна – конотативним і прагматичним. Конотативний блок лексичного значення також слугує засобом вираження власне лінгвістичної інформації, що зумовлюється парадигматичними та синтагматичними зв'язками слова. Така складна структура лексичного значення й асоціативні зв'язки слова з явищами навколишньої дійсності перетворюють його на сполучну ланку між ідеальним процесом мислення та матеріальним процесом комунікації. Складний і багатоаспектний характер мовної комунікації, у ході якої відбувається не лише створення певного повідомлення шляхом кодування інформації, а й процес її осмислення, створення нових смислів і співвіднесення їх зі смислами інших учасників комунікації, що призводить до їх взаєморозуміння, трансформує слово в цільнооформлений комунікативний блок, який володіє інформаційним потенціалом.

Література:

1. Бабенко И.И. Коммуникативный потенциал слова и его отражение в лирике М.И. Цветаевой : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / И.И. Бабенко. – Томск, 2001. – 234 с.
2. Беляевская Е.Г. Семантика слова : учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Е.Г. Беляевская. – М. : Высшая школа, 1987. – 126 с.
3. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. – М. : Прайм-Еврознак, 2003. – С. 229.
4. Большой словарь иностранных слов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20400.
5. Варина В.Г. Коммуникативный статус слова / В.Г. Варина // Сб. науч. тр. МШИИЯ. – Вып. 252 : Коммуникативные единицы языка. – М. : Высш. шк., 1985. – С. 151–158.
6. Вихованець І.Р. Частины мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 14–19.
7. Геворкян А.Э. Понятие, сущность и функции массовой коммуникации / А.Э. Геворкян // Теория и практика общественного развития. – 2005. – № 3. – С. 8–11.
8. Іщенко Н.Г. Прагматичне значення похідних іменників / Н.Г. Іщенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 14 (249). – С. 78–84.
9. Мишанкина Н.А. Информационный потенциал слова: когнитивный аспект / Н.А. Мишанкина // Открытое и дистанционное образование. – 2003. – № 1 (9). – С. 51–57.
10. Новый словарь иностранных слов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20400.

11. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов // Теория коммуникации. – К. : Ваклер, 2001. – 656 с.
12. Тарасюк І.В. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища / І.В. Тарасюк // Психолінгвістика. – 2011. – Вип. 7. – С. 65–72.
13. Физическая энциклопедия : в 5 т. / главный редактор А.М. Прохоров – М. : Советская энциклопедия, 1988. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_physics/3372.
14. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/543.
15. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Рассоха, О.В. Шапарь ; под. общ. ред. В.Б. Шапаря. – 4-е изд. – Роснов н/Д. : Феникс, 2009. – С. 201–202.
16. Ющук І.П. Українська мова : [підручник] / І.П. Ющук. – 3-є видання. – К. : Либідь, 2006. – С. 151–153.

Гайденко Ю. А. Информационный потенциал слова

Аннотация. В статье рассматриваются слово как информационный блок, который служит связующим звеном между идеальным процессом мышления и материальным процессом коммуникации, информационный потенциал слова, механизм и факторы его формирования.

Ключевые слова: слово, информация, коммуникация, ассоциативность, потенциал.

Gaidenko I. Informational potential of the word

Summary. The article takes up the issue of the word as an information block that acts as a linking element between the ideal thinking process and the actual communication process, informational potential of the word, mechanism and factors that provide for its formation.

Key words: word, information, communication, associativity, potential.